

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF AZERBAIJAN
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА

XƏBƏRLƏR
TRANSACTIONS
ИЗВЕСТИЯ

HUMANİTAR ELMLƏR
HUMANITIES
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

Xüsusi buraxılış

№ 1

BAKİ – «ELM» – 2013

SİTARƏ ƏLİYEVƏ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
aliyeva-sitara@mail.ru

FİRİDUN BƏY KÖÇƏRLİ VƏ ANA DİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: ana dili, dilin qorunması, dilin zonginləşməsi
Key words: mother-tongue, preservation of the language and enrichment of the language
Ключевые слова: родной язык, защита языка, обогащение языка

Firidun bəy Köçərli XX əsr Azərbaycan ədəbi fikri tarixində mühüm xidməti olan görkəmli şəxsiyyətlərdəndir. Ədəbiyyatşünas alim, tənqidçi, publisist, tərcüməçi və ictimai xadim olan F.Köçərli bütün ömrü boyu dilimizin inkişafı uğrunda yorulmadan mübarizə aparmışdır. O, hər şeydən əvvəl müəllim idi, özü də Azərbaycan dili müəllimi. Müəllimliklə bərabər tərcüməçilik, Azərbaycan yazıçıları və şairlərinin əsərlərinin toplanılıb nəşr olunması, ayrı-ayrı sənətkarlar haqqında kitabların yazılması, mətbuat orqanlarında aktual mövzularda məqalələrin çapı və s. Firidun bəyin 57-illik ömür yolunun əsas qayısını təşkil edir. F.Köçərli təkcə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materiallarını toplayıb onlar üzərində işləməklə kifayətlənməyi belə, sübhəsiç, öz adını tarixə yazma bilirdi. O, istər 1925-1926-cı illərdə "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" adı ilə nəşr edilən irihəcmli əsərində, istərsə də ayrı-ayrı qəzet və jurnal səhifələrində çap etdirdiyi məqalələrində dil məsələlərinə bu və ya digər dərəcədə toxunmuş, həmin mövzuda ayrıca əsərlər yazmış, bu yolda nəyi bacarırsa, etməyə çalışmışdır.

Görkəmli Azərbaycan ədibi F.Köçərlinin ədəbi, elmi və publisistik irsində ana dili məsələləri əsas yer tutur. Ümumiyyətlə, bu dövrdə – XX əsrin 10-cu illərində Azərbaycan ədəbi dilinin müqəddəratı mühüm bir problem kimi qarşıya çıxmışdı. Azərbaycan dilinin taleyi və ictimai mövqeyi ilə əlaqədar irəli sürülən fikirlər müxtəlif idi. Burada geniş xalq kütləsinin dilinə əsaslanmaqla ədəbi dil yaratmaq ideyasını müdafiə edənlərlə yanaşı, ana dilimizin varlığını inkar edib, İstanbul şivəsinə qəbul etməyi təklif edənlər, bütün türk xalqları üçün ortaqlıq dil yaratmaq ideyasını irəli sürənlər və azərbaycanlıları da bu dildən istifadə etməsi fikrini müdafiə edənlər də var idi. Təbii ki, xalqın tarixində dilin rolunu yüksək qiymətləndirən ədib öz ana dilinin – Azərbaycan dilinin taleyini düşünməyə bilməzdi. Dil məsələsi ətrafında gərgin mübahisələrin getdiyi bir dövrdə "Molla Nəsrəddin" jurnalında F.Köçərlinin "Ana dili" adlı qiymətli məqaləsi çapdan çıxır. Məqalənin "Molla Nəsrəddin" jurnalında dərc olunması təsadüfi deyildi. Müəllif bununla Azərbaycan dilini və təsirlərdən qorumaq uğrunda fədakarlıqla mübarizə apararı və geniş xalq kütləsinin arzu və istəklərini ifadə edən "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin mövqeyini nümayiş etdirirdi.

F.Köçərlinin bu məqaləsi o zaman geniş mübahisə və müzakirəyə səbəb olmuş, Azərbaycan ədəbi dilinin təmizliyi, ümumxalq dilinə axınlaşması uğrunda mübarizədə mühüm rol oynamışdır. Müəllif dil ətrafında gedən mübahisələrlə bağlı deyilmiş fikirləri ümumiləşdirərək yazırdı: "Xeyli vaxtdır ki, dil məsələsi məhəlli müzakirələrə qoyulub, onun üstündə məclislərdə, qəzet sütunlarında və jurnallarda bəhs olunur. Kimi İstanbulda işləyən ədəbi dili tərif edib, onu sair yerlərdə işləyən türk dil-lərinə tərcih verir, kimi Azərbaycan türklərinin şivəyi-lisanını bəyənib onun tərəfini saxlayır, bir paraları da İbn Yafes kimi türklər üçün ümumi bir dil təsis etmək fikrindədirlər ki, hər yerdə o dildə danışmaq yazılmalıdır". (1, 292)

Xalqın tarixində dilin oynadığı rolu yüksək qiymətləndirən Firidun bəy onun müstəqilliyini inkar etmək, xalqa başqa bir dili zorla qəbul etmədiklə üçün göstərilən təşəbbüsləri millətin varlığına xəyanət kimi qiymətləndirirdi.

Müəllif həmin məqaləsində böyük rus pedaqoqu K.Uşinskiyin "Bir millətin malını, dövlətini və hətta vətəninə oğlindən alsan ölib itməz, amma dilini alsan, fövt olar və ondan bir nişan qalmaz" fikrinə isnad edir və özü də hər bir xalqın dilini onun varlığını, milli müstəqilliyini təmin edən başlıca amil hesab edirdi.

Ədəbi dil tarixində şair və yazıçıların rolunu yüksək qiymətləndirən, dili sadə və təmiz görmək istəyən ədib XX əsrdə dilimizin qəlizləşdirilməsinə və yad ünsürlərlə doldurulmasına laqeyd qala bilmirdi, dili korlayanları tənqid etməyə tutuldu. Bu dövrdə Azərbaycan dilini osmanlılaşdırmaq meyli daha güclü idi ki, ona da Ə.Hüseynzadə başçılıq edirdi. F.Köçərli "Ana dili" məqaləsində bu barədə yazırdı: "Allah Əli bəy

Hüseynzadəyə insaf versin. Kaş o alıcınab İstanbulda rahat oylaşib bizim şümbəxt Qafqaz təşrif gətirməyə idi. O cənabın elm və kamalına sözüümüz yoxdur. Sözüümüz ondadır ki, elm və kamalından bizə bir bəhrə vermədi, ancaq dilimizə pozğunluq saldı, təzə dil gətirdi. Ətrafını bir dəstə meymunlar bürüdü və onu təhdid etməkdə bir-birinə macal verməyib, "böyük hücnərlər" göstördilər. Əvaxtın içində Qafqaz türklərinin dili osmanlı sözləri və istihlaları ilə doldu: "işbu", "işte", "şimdi", "şol", "əfəndim", "baqalım", "nasıl" sözləri qəzet sütunlarını doldurdu". (1, 293)

Müəllif təəssüflə bildirdirdi ki, indi qəzetlərimizin və jurnallarımızın dilini oxuyub başa düşmək olmur. Dərs kitabları elə qəliz dildə yazılır ki, onların vasitəsilə ana dilini ancaq unutmacaq olar. "Üç-dörd yüz səhifəlik təlim-qiraət kitablarımızda "ata", "ana", "yaxşı" kimi çox işlənən və öziz sözlər dərmən üçün belə axtarılsa, tapılmaz". (1, 294)

F.Köçərli Əli bəy Hüseynzadə və onu təhdid edən "yanmışıq elm təhsil" edənlərin fəaliyyətini Qafqazda ruslaşdırma siyasəti yeridən missionerlərin fəaliyyətinə bərabər tuturdu. Ədib qeyd edirdi ki, biz bir tərəfdən ilminskiləri, miroyevləri, levinskiləri bizi ruslaşdırmaq istədiklərinə görə lənətləyirik. Digər tərəfdən də özüümüz öz ana dilimizin bərbad hala düşüb unudulmağınə çalışırıq.

Azərbaycan ədəbi dilinin saflığı və təmizliyi, yad təsirlərdən azad olması məsələsi F.Köçərli'nin "Ana dili" məqaləsində xüsusi yer tutur. Müəllif A.Bakuxanov, Q.Zakir, M.F.Axundov, S.Ə.Şirvani, H.Zərdabi kimi ziyalıların əsərlərini dilini öz müasirlərinə nümunə göstərir, hamını onlar kimi sadə, geniş xalq kütlələrinin anlayacağı dildə yazmaq çağırır və bu münasibətlə yazırdı: "Millətin sevən, onun mənavi dirliyinə çalışan, tərəqqisi yolunda əmək sərf edən yazıcılarımızdan, ədiblərimizdən və şairlərimizdən çox-çox təvəqqe edirik ki, dilərinizi asanlaşdırınlar, ana dilindən uzaq düşməsinlər, meymunluqdan əl çəksinlər, fikirlərini açıq və sadə dildə yazsınlar, ta ki, onların yazdıqlarını oxuyan anlaşı, düşünsün və ayılsın. Ancaq bu yolla yazan ilə oxuyanın arasında dostluq, ittifaq və birlik əmələ gələ bilər". (1, 294) Bununla əlaqədar olaraq, müəllif dünyanın qabaqcıl ziyalılarının milli ədəbi-bədii dil sahəsindəki xidmətlərini nümunə göstərirdi: "Rus dilini belə müntəzəm qanun və qaydaya salan və bu dərəcədə onu geniş və zəngin edən onun ədibləri olubdur. Hansı rus ədibi olursa-olsun, onun yazdığı əsərləri rus ökinçisi, rus dehqanı oxuyub asanlıqla başa düşür. Hələdə də nəmsə, fi-rəng, ingilis və bizim Qafqazda gürcü, erməni ədiblərinin dilləri". (1, 293)

F.Köçərli ana dilimizin saflığı uğrunda mübarizə apararkən yerinə düşməyən ərəb və fars tərkiblərindən qaçmaqı məsləhət görürdü. Ehtiyac olmadıqı halda əcnəbi sözləri ana dilinə qatıb-qaşdırmaqın, dilimizə yad olan qəliz, anlaşılmaz ifadələrin işlədilməsinin əleyhinə idi. Müəllif yazırdı: "Dilimiz siz zənn etdiyiniz qədər kasıb və fəqir deyil. Fars və

ərəbə meyl və rəğbətimiz o qədər çox olubdur ki, öz dilimizdə olan sözləri atıb özəvzino cənəbi dillərin qəliz ibarələrini və sözlərini götürmüşük və götürdüyümüz sözləri və ibarələri öz dilimizin şivəsinə uydurmuşuq eyni hal ilə dilimizə qaşdırmışuq və naqəbil pinqəçilər kimi əlimizə hər nə düşübdürsə, paltarımıza yamamışuq və gözəl libasımızı kloun libasına bənzətmışuq". (1, 295)

Bununla belə, ədib yaxşı bilirdi ki, xalqlar arasındakı müxtəlif əlaqələr onların dilləri arasında da əlaqələr yaradır və hər bir dilin lüğət tərkibi başqa dillərdən alınan sözlər hesabına zənginləşir. Bu cəhətdən o, ərəb və fars dillərindən alınan və Azərbaycan dilində vətəndaşuq hüquq qazanmış sözlərin işlədilməsinə təbii hal kimi baxırdı. Firdun bəy bu bərədə yazırdı: "Ərəb və fars dillərindən götürülmüş sözlər və ibarələr o dərəcədə türkləşibdir ki, savadı ə olan adamlar onları möhz türk sözləri hesab edib, əsla güman etməzlər ki, "səhbət", "zəhmət" sözləri ərəbdən, "rəncbər", "kofğır" və "xəkəndaz" sözləri farsdan alınmışdır". (1, 294)

F.Köçərli istor kicildilik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" əsərində, istərsə də qəzet və jurnallarda çap etdirdiyi məqalələrində dil məsələlərinə xüsusi əhəmiyyət vermiş, bəddii dil, söz, dillərərsə əlaqə, əlifba və s. haqqında da dəyərli fikirlər söyləmişdir.

F.Köçərli bütün ömrü boyu Azərbaycan dilinin qorunması, bu dilin zənginləşməsi, onunlaşdırılması haqqında yolda var qüvvəsi ilə çalışmışdır. İşlətdiyi sözlər bu gün də öz dəyərini, əhəmiyyətini saxlamaqdadır: "Hər millətin özünə məxsus ana dili var ki, onun məxsusi təməlidir. Ana dili millətin mənavi dirliyi, həyatının mayəsi mənzilindədir. Ananın südü bədənin mayəsi olduğu kimi, ananın dili də ruhun qidasıdır, hər kəs öz anasını və vətəninə sevdini kimi, ana dilinə də sevir.

Bu, Allah-taalanın gözəl nemətlərindən birisidir, onu əziz və möhtərəm tutmaq hər kəsə borcudur". (1, 292) Biz də hər bir Azərbaycan vətəndaşı kimi Firdun bəyin bu cür vəsiyyətlərinə əməl etməyə borcluuyuq.

ƏDƏBİYYAT

1. Köçərli F. Seçilmiş əsərləri. Azərbaycan EA nəşri, Bakı, 1963.

Sitara Aliyeva

FIRDUN BEY KOCHARLI AND ISSUES OF THE MOTHER LANGUAGE

Summary

The issues of the mother language occupies an important place in the literary, scientific and publicist heritage of the prominent public figure of Azerbaijan of the XX cen-

туры F.Kocharli. In the article have been expressed the creative activity of the literary worker who wished to see his mother tongue pure and refined in enriching of the Azerbaijani and protecting it from the strange elements.

Ситара Алиева

**ФИРИДУН БЕК КОЧАРЛИ
И ВОПРОСЫ РОДНОГО ЯЗЫКА**

Резюме

Вопросы родного языка занимают важное место в литературном, научном и публицистическом наследии видного общественного деятеля Азербайджана XX века Ф.Кочарли. В статье отражена деятельность ученого, желавшего видеть язык простым и чистым, в деле обогащения азербайджанского языка и защиты его от чуждых элементов.